

Н.О. Сігалова

Дніпропетровський національний університет

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ КАТЕРИНОСЛАВА У СКЛАДІ КОМІТЕТІВ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (1902–1907 рр.)

Розглянуто участь представників інтелігенції у становленні та розвитку соціал-революційного напрямку в Катеринославській губернії на початку ХХ ст.

На початку ХХ ст. поживалося суспільне та політичне життя Російської імперії. Посилилася боротьба народу з самодержавством. Біля витоків цієї боротьби, як найосвіченіша частина суспільства, стояла інтелігенція. Вона не могла не вказувати на владу як на причину бідності та безправ'я народу. Першопочатківцями визвольного руху були ще декабристи (дворяни), революціонери-різночинці (вчителі, лікарі, інженери, літератори), народники. Їх продовжувачами стали революціонери-інтелігенти початку ХХ ст. Російська інтелігенція того часу була неоднорідною, входячи до складу різних політичних партій та організацій. Натомість, кожна з політичних партій відводила свою, особливу роль інтелігенції у розвитку революційних подій.

На відміну від інших соціалістичних партій, Партія соціалістів-революціонерів намагалася об'єднати не тільки частину експлуатованих мас в Росії, але в рівній мірі всі пригнічені класи — робітників, селян та революційну інтелігенцію, тобто всіх, хто жив на «трудовий прибуток» [21, с. 13]. На думку соціалістів-революціонерів, тільки такий об'єднаний фронт був у змозі повалити самодержавство і капіталізм. Але керівна роль, на думку есерів, повинна була належати інтелігенції. Тільки вона мала такі якості, як проникливість, знання та моральність [25, с. 305]. Це була не цензова інтелігенція, а та, що ближче стояла до народних мас як за своїм соціальним походженням, так і за характером діяльності та майновому становищу — вчителі, фельдшери, лікарі, агрономи, земські службовці [20, с. 56].

У радянській історіографії вивчення ролі інтелігенції у суспільному та політичному житті країни не набуло системного характеру. Більшість

праць радянського періоду розглядають революційну інтелігенцію як «помічника та союзника головної сили революції – пролетаріату» [24, с. 30; 23, с. 25]. За політичними настроями, радянські вчені поділяли інтелігенцію на три групи: буржуазно-дворянську, дрібнобуржуазну та пролетарську [24, с. 28]. На початку 1990-х рр. почали з'являтися праці, які розглядали інтелігенцію як специфічну соціально-професійну групу, що має власні соціальні та соціально-психологічні риси [1; 19]. Вивченню діяльності Катеринославської інтелігенції під час національно-визвольного руху початку ХХ ст. було присвячено статтю дніпропетровського дослідника В.М. Білика [3].

Широкий революційний рух початку ХХ ст. охопив всі групи інтелігенції: студентів та вчителів, лікарів, службовців, творчу інтелігенцію та науковців.

Катеринославський комітет загальноросійської організації соціалістів-революціонерів був створений 1902 р. і вважався одним із найбільш представницьких поряд з організаціями Саратова, Києва, Одеси та Харкова, адже до його складу входили робітничі, селянські, студентські та учнівські гуртки. Початок існуванню есерівського напрямку в Катеринославській губернії поклала організація «Красное знамя» (початок 1902 р.). До лав організації входило близько 40 інтелігентів та 200 «масових членів». Очолював організацію колишній студент Михайло, який водночас був і скарбником, і господарем складу нелегальної літератури, яка надходила з Одеси та Санкт-Петербурга [22, с. 27]. Учасники організації розповсюджували прокламації та листівки. Серед інших, цією діяльністю займався інтелігент О. Хаст.

Одним із засновників та активним діячем комітету виступив син колезького реєстратора, службовець Губернської Земської Управи Аркадій Іванович Альтовський [11, арк. 106]. А.І. Альтовський склав проект програми діяльності робітників, що входили до складу партії, а також програму занять в робітничих гуртках та Устав робітничої каси [7, арк. 85]. Серед інших інтелігентів, що увійшли до складу новоствореного соціал-революційного комітету, були приватний вчитель А.І. Зейценфельд, учениця зуболікувальної школи К.А. Вернік, студенти Катеринославського Вищого Гірничого училища І.М. Семенов та Б.Г. Каммішинський [11, арк. 98].

Вирішення «університетського питання» засобами «умиротворення» студентства, нейтралізації опозиційної ліберальної професури, яке проводилося російським урядом впродовж 1899–1904 рр., сприяло тому, що студентство активно входило до лав місцевих гуртків та організацій

[17, с. 93]. Воно активно виступало проти поліцейських порядків, які існували у вищих навчальних закладах, а також і проти самодержавного режиму взагалі. Політично студентство було неоднорідне. Воно розпадалося на ті політичні групи і партії, які існували в країні (реакціонери, ліберали, соціалісти-революціонери, соціал-демократи та ін.) [23, с. 50]. Саме тому особливо широкого розмаху набула робота місцевих партійних комітетів по залученню учнівської молоді до своїх лав. Вони зверталися до студентів зі спеціальними відозвами та прокламаціями, які широко розповсюджувалися у вищих навчальних закладах. У листопаді 1902 р. серед учнів чоловічих та жіночих середніх навчальних закладів Катеринослава почала розповсюджуватися відозва «Харьковский организационный кружок учащихся», яка закликала місцеву учнівську молодь створювати гуртки з метою ведення в них революційної діяльності. Керівником у справі організації таких гуртків виступив А.І. Альтовський, який написав відозву «К молодому поколению». Він діяв серед учнів класичної гімназії, А. Бикова та К. Вернік — серед учениць жіночої гімназії, С.Я. Шнейдер — учнів фельдшерської школи. В якості безпосереднього організатора учнівської молоді виступав учень восьмого класу місцевої класичної гімназії Л.І. Алексєєв-Попов [11, арк. 74]. На початку 1903 р. студенти Катеринославського Вищого Гірничого училища І. Семенов та О. Богданович вирішили створити протиурядові організації і в середовищі власного навчального закладу. За прикладом інших вузів імперії вони розвивали ідею створення земляцтв та кас взаємодопомоги. Ці пропозиції були прийняті в першій половині січня 1903 р. за умови, що створювані установи будуть мати тільки академічний характер [12, арк. 52].

Участь інтелігентів у протиурядовій діяльності Катеринослава викликала появу в канцелярії Катеринославського губернатора документа, в якому висловлювалося прохання терміново з'ясувати прізвища всіх міських службовців, фельдшерів, вчителів, лікарів, які займаються агітаційною протиурядовою діяльністю. Ці відомості були необхідні Міністерству внутрішніх справ для звільнення цих людей із займаних ними посад [9, арк. 16].

На початку 1904 р. активним представником комітету партії в середовищі учнів був Я. Орловський, вихованець духовної семінарії. Він мав стосунки з організаціями інших міст, очолював, у той період, «Селянську спілку Партії соціалістів-революціонерів». До Катеринославської духовної семінарії він навчався у Таврійській, де був членом організації Українських революціонерів. У Катеринославі Я. Орловському

допомагав його товариш, також вихованець духовної семінарії, В. Вікторовський. Крім вищезазначених активістів, до складу есерівського комітету на початку 1904 р. входив аптекарський помічник С.Х. Іцхакін, який підтримував відносини комітету з соціал-революційними організаціями інших міст [14, арк. 4–6]. Створенням бойової дружини комітету в 1904 р. займався Г.А. Ципін, колишній студент Харківського технологічного інституту [14, арк. 32].

Навесні 1904 р. діяльність організації значно похвалилась, що можна пояснити поповненням комітету колишніми студентами Московського університету С.В. Мазуриним та Б.А. Полторацьким. Останній в грудні 1904 р. намагався вивезти з пруського міста Бендин значну кількість нелегальної есерівської літератури, серед якої знаходилося 215 примірників відозви «К народным учителям и учительницам» [8, арк. 677].

На початку 1905 р. через попередні арешти в Катеринославському есерівському комітеті залишилося мало «інтелігентних робітників». Серед них: зубні лікарі А.А. Штофф та П.А. Штофф, колишній студент Катеринославського Вищого Гірничого училища П.Д. Вовкушевський, студент КВГУ З.А. Слонімський, службовець управління Катерининської залізниці Н. Бадіков [13, арк. 57]. Технічну сторону діяльності організації взяв на себе новоприбулий інтелігент Леон-Густав Бруккер. Він налагодив зв'язки з деякими студентами Гірничого Училища, намагався створити нелегальну друкарню партії та налагодити виготовлення бомб [15, арк. 108]. Одним з основних завдань партії того часу була пропагандистська діяльність серед інтелігенції, підготовка з її середовища кваліфікованих пропагандистів та залучення інтелігентів до повсякденної практичної діяльності: друкування відозв, створення нелегальних бібліотек.

У 1903 р. до Департаменту поліції було надіслано донесення з приводу того, що в Слоб'яно-Сербському повіті Катеринославської губернії не менш ніж 90% народних вчителів є «неблагонадійними» та проводять агітацію серед сільського населення [23, с. 28]. У жовтні 1907 р. начальник Катеринославського Губернського Жандармського Управління також доповідав, що «погляди соціалістів-революціонерів користуються особливими симпатіями в середовищі народних вчителів» і, що на конференції «Всеросійської спілки вчителів та діячів народної освіти» (липень 1907 р.) члени партії складали 30% всіх делегатів. Управління робить висновок, що вчительський персонал може стати провідником соціал-революційних ідей на селі [5, арк. 190].

У липні 1907 р. в селі Томаківка Катеринославської губернії виник

місцевий комітет партії есерів. Його керівниками були вчителі І. Колодзяжний та Голованєв, членами були місцеві селяни Г. Кунах, І. Сищенко, І. Бершацький. Допомогу у створенні комітету надавали катеринославські агітатори [6, арк. 450].

Дуже часто саме вчителі були організаторами місцевих протиурядових акцій протесту. 5 січня 1907 р. вчитель селища Луганська Бахмутського повіту П.А. Конік, зібравши 10 однодумців, поїхав у село Берховку, де, йдучи по вулицям, співали революційні пісні українською мовою: «О лютий деспот, Цар Микола, всю землю кров'ю облива» [6, арк. 570].

Широкий революційний рух охопив і таку групу інтелігенції, як лікарі. Вони створили ряд своїх легальних організацій: товариства лікарів, ветеринарів, фельдшерів, фармацевтів. Такі організації були у багатьох містах Російської імперії та іноді мали свої друковані органи.

Початком 1907 р. датується заснування соціал-революційної групи в місті Нікополь Катеринославської губернії. Її активним діячем був губернський земський ветеринарний лікар, виборщик від губернських виборчих зборів О.В. Полозов. Він займався революційною пропагандою серед селян губернії та відрізнявся своїми терористичними поглядами. В рукописі, складеному ним і присвяченому виборам до Державної Думи, зустрічаємо такі його висловлювання щодо насильницьких методів боротьби: «На заперечення проти насилля та пограбувань (терору) за своєю освітою, як натураліст, я стверджую, що тероризм необхідний, як необхідна хірургія в медицині. За своїм життям, за своїми особистими якостями я не терорист, як не кожний лікар може бути справжнім хірургом, але я свято шаную тих борців, які не шкодуючи власного життя загубили чуже життя» [10, арк. 1]. Крім того, у О.В. Полозова виявлено рукопис за його підписом, під назвою «Наказ депутатам Державної Думи від Катеринославської губернії», в конверті з адресою на ім'я члена Державної Думи Караваєва. В наказі підкреслюється зрілість народу до розуміння парламентського життя та необхідність створення Установчих Зборів [10, арк. 6].

Соціальний склад обвинувачуваних показує, що в радикальному русі брали участь представники всіх верств, класів та прошарків українського суспільства, хоча їх представництво було неоднаковим. Активісти національно-визвольного руху Катеринославщини належали до різних фахових груп інтелігенції. На селі провідну роль в русі відігравали вчителі початкових шкіл та службовці земств, у містах — викладачі навчальних закладів, службовці державних установ, лікарі, а також учнівська

та студентська молодь [3, с. 14]. За висловом Н. Геккера – революціонера міста Бердянська, а в подальшому діяча Миколаївської есерівської групи, сильне бродіння перш за все зачепило учнівську молодь, яка «не тільки хотіла сама знати «правду-істину» і «правду-справедливість», але й хотіла, щоб її знали й інші» [4, с. 100]. Таємне товариство «змовників», яке існувало у Києві в 90-х рр. XIX ст., також вважало учнівську молодь тим суспільним прошарком, з якого починається революційна боротьба. Тільки після того, як вона зміцніє, передбачалося «перенесення змовницької роботи в саму гушавину істинно революційних народних мас» [18, с. 51]. Але кількість інтелігентів у соціал-революційних групах та комітеті Катеринославської губернії була незначною, порівняно з представництвом ремісників та селян.

Таким чином, основними групами інтелігенції, які брали участь в роботі соціал-революційних груп Катеринослава та губернії були студенти, вчителі, лікарі та фармацевти, службовці державних установ. Зовсім відсутні серед катеринославських есерів такі групи, як творча (артисти, художники, літератори) та наукова інтелігенція. Що стосується наукової інтелігенції, то її увагу привертала до себе конституційно-демократична партія (членами її Центрального комітету були академік В.І. Вернадський, С.Ф. Ольденбург, професори А.К. Дживелегов, Д.С. Зернов та ін. [2, с. 17; 16, с. 19]). У роботі ж центральних підрозділів Партії соціалістів-революціонерів активну участь брав професор хімії А.М. Бах. Членами партії були психолог і філософ П.П. Блонський, хімік Л.В. Писаржевський, хірург К.В. Волков, біолог Б.А. Келлер та ін. [2, с. 18].

Бібліографічні посилання

1. *Абросимова Т.А.* Интеллигенция и политические партии в начале XX века // Интеллигенция и российское общество в начале XX века. Сб. статей. – СПб., 1996.
2. *Алексеев П.В.* Революция и научная интеллигенция. – М., 1987.
3. *Білик В.М.* Катеринославська інтелігенція і національно-визвольний рух в Україні початку XX ст. // Сучасні проблеми соціально-гуманітарних наук: Матеріали наук. конф. – Д., 1995. – С. 13–22.
4. *Геккер Н.* Революционные кружки в Бердянске // Каторга и ссылка. Историко-революционный вестник. – 1924. – № 4 (11). – С. 100–111.
5. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.11, оп. 1, спр. 544 (Далі – ДАДО).
6. ДАДО. – Ф.11, оп. 1, спр. 546.

7. ДАДО. — Ф. 313, оп. 2, спр. 510.
8. ДАДО. — Ф. 313, оп. 2, спр. 876.
9. ДАДО. — Ф. 313, оп. 2, спр. 1259.
10. ДАДО. — Ф. 313, оп. 1, спр. 1891.
11. ДАДО. — Ф. 1597, оп. 1, спр. 14.
12. ДАДО. — Ф. 1597, оп. 1, спр. 30.
13. ДАДО. — Ф. 1597, оп. 1, спр. 42.
14. ДАДО. — Ф. 1597, оп. 1, спр. 48.
15. ДАДО. — Ф. 1597, оп. 1, спр. 81.
16. *Знаменский О.Н.* Интеллигенция накануне Великого Октября (февраль-октябрь 1917 г.). — Л., 1988.
17. *Иванов А.Е.* Университетская политика царского правительства накануне революции 1905-1907 годов // Отечественная история. — 1995. — № 6. — С. 93—105.
18. Историческая записка о тайном обществе «заговорщиков» // Каторга и ссылка. — 1928. — кн. 49. — С. 43—58.
19. *Касьянов Г.В.* Українська інтелігенція на рубежі XIX — XX століть. Соціально-політичний портрет. — К., 1993.
20. *Леонов М.И.* Численность и состав партии эсеров в 1905—1907 гг. // Политические партии России в период революции 1905—1907 гг. Количественный анализ. Сб. статей. — М., 1987.
21. Политические партии дореволюционной России (1900—1917 гг.). Методические указания. — Вып. 4. — Новосибирск, 1991.
22. *Світленко С.І.* Початки неонародництва в Катеринославі // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Серія: Історія та археологія. — 2005. — № 5. — С. 26—37.
23. *Ушаков А.В.* Демократическая интеллигенция периода трех революций в России: Пособие для учителя. — М., 1985.
24. *Федюкин С.А.* Партия и интеллигенция. — М., 1983.
25. *Хильдермайер М.* Представление партии социалистов-революционеров о рабочем классе (1900—1914 гг.) // Рабочие и интеллигенция России в эпоху реформ и революций. 1861 — февраль 1917. — СПб., 1997.

Надійшла до редколегії 11.10.2007 р.